

BÁTHORI CSABA

A szégyen hivatása

KONDOR BÉLA KÖLTÉSZETÉRŐL ÉS NEM TUDOM... CÍMŰ VERSÉRŐL

Il est absurde d'habiller les morts. On naît nu, on fait l'amour nu, on doit mourir nu.

(Abszurd dolog felöltöztetni a holtakat. Az ember meztelenül születik, meztelenül szeretkezik, és meztelenül hal meg.)

Edmond Gilliard

Kondor Béla költészete észrevétlenül született, számbavétel nélkül ért véget, és különös erőfeszítés nélkül nem is térhet vissza az utókor lajstromába. Mint a holt költők általában, szerzőjük nyugodtan időzik sírköve alatt, s meg sem legyinti a megkésétt igyekezet vagy utódi – részvétellel, értetlenséggel és kíváncsisággal elegy – érdeklődés. Pedig Kondor életében is volt címzettje ezeknek a verseknek (a nagy költészet nem csak *Istenhez* vagy *senkihez* fordul vagy nem fordul, hanem ismeri a köztes éberség alanyait is: a szerzővel rokon szellem birtokosait), nevezetesen: az emberiség lelkiismeretes töredéke, és Kondor utókorában is rendelkezünk azokkal az érzékszervekkel, amelyek ezt a kivételes korpuszt beilleszthetnék költészetünk magas vonulataiba. Másutt, sokrétű kultúrkörökben, ahol mindent képes szépek tekinteni a környező szellemi közeg, képzőművészek irodalmát már rég csatolta az osztályozó céh a nemzeti irodalom hadrendjeihez. Ahol valamely *különös* anyag versengő nézetek vitái folytán láthatóvá vált, ott lehetséges az értékelés, – de ahol kicsinyes feledékenység, sunyi értetlenség és káros tudatlanság az úr, ott a *különös* hagyaték fajsúlyát veszti, ferde igazolásra kényszeríti az értékelőt, s ő hamar legyint: igen, igaz, ami nehéz, az haszontalan. De meglehet ugyanakkor, hogy egy költői életmű igazságát csak pár évtized holt lét elevenítheti meg, és csak az elhalálozott s halálában is megsúlyosodó szerző képes életművét az elevenekhez emelni. Nem kizárt, hogy Kondor Béla költői művészete három érlelő időegységet igényel: a megszületés előtti vajúrást, a kortársi zavart babonázottságot, és a személyes jelenlét s őrizet nélkül igazolódó évtizedeket. Szorongással nézhetné a szerző, ha élne, hogyan pattan boldok rajongásából professzoros felismerés, sőt szives fibrilláció.

Mert Kondor Béla költészetét csakugyan nem könnyű magyarázattal megkedvesíteni. Bárzáldalt, bazalt-redőzetű, apríthatatlan masszívum az, amelyet előlegzett bizalom, ráadás figyelem és hasznot nem váró szeretet képes csak szabatosan megközelíteni. Szembeszökő jegy, hogy noha nagy költészet, nincs benne egyetlen tökéletes vers sem. Szerkezeti mozgása úgy alakul, hogy – mondhatnám – részekből részekbe telepíti a nyomatékokat, s csak ritkán kerékíti le a felpapucsolt verbális anyagokat. Maga Kondor használja egyszer ezt a szót: *öntekezés*, – igen, a mozgó energia közvetlenül érzékelhető a szavak mögött. De ebből fakad az a töredékesen kifejlő intenzitás is, amely Kondor költészetét oly boszorkányosan talányos

összművé keményíti. Ha valaki elmerül a szövegekben, látja: itt egy *lekecske saját rövid életének hagyományait* rögzíti, lázasan hadonászva és látványosan ügyetlenkedve a szavakkal. De azt is látja, hogy ezt a beszédet lehetetlen testvériesíteni bármely más költői áramlat párhuzamosaival. Kondor minden verbum *között* helyezkedik el, a partvonalon, s mégis közéről bányászott mondandókkal, centrális emberi kérdésekkel és kételyekkel terhelt, szentséges dolgok érintgetésével. Nem verseng azonban, nem próbál egyneműsödni kortárs ösztönzésekkel, nem tükröz és nem tükröződik, – megteremti önmagának, csak saját használatra, a költészet senkiföldjét. Csupa szabad vers, jó, – de ez a szabad vers nem emlékeztet semmiféle magyar alakzatra. Kassák találmányaira éppen úgy nem hajaz, mint bármely más utódra; mérföldekre áll az Újhold veretes darabjaitól, megint más mérföldekre az egykori népi szürrealizmus nyomvonalától. (Ő maga, személyesen, igaz, barátkozott Nagy Lászlóval.) Egyszóval: valami olyat tudott megtenni, ami hivatásos költőnek soha nem sikerülhet. Mert a hivatásos mit tesz? Megújít. Másként beszél, mint elődei, mégis ugyanabban az eszméleti mezőben marad, nem lép túl a költészet bármely tág érvényességi területén. Úgy tűnik, ez a gesztusrend, a Kondoré, egyfajta szokatlan – föld nélküli – honfoglalás: az ilyen alkotó nem megújítja a költészetet, hanem, ha szabad ezt mondani: *kivándoroltatja* a hagyományt. Ez a minden mozdulatát meghatározó szándék, vagy inkább gyakorlat azzal a hátránnyal jár, hogy *láthatatlanná* tesz minden mögötte és körülötte álló szövegegyüttest, és ezzel megszünteti a méretekezés, viszonyítás lehetőségét. Megnő a szövegek idegenségi foka, csődöt mondanak a hasonlítás segédeszközei, végtelen önsúlyt kénytelen gerjeszteni a szöveg, hogy egyáltalán belépjen a költői érvényesség légterébe. De ennél fontosabb a szándékolt nyereség: létrejön a hagyománytól elszakadt gyökértelenség állapota, szimbolikussá válik minden egyes mozdulat, a személyesség nem tűnik ellenszenves különösködésnek, s valami lenyűgöző mellérendeltség légkörében állandóan azt az érzést közvetíti a beszéd, hogy folytonos azonosulást keres az igazsággal. Egyik töredékében ezt a lekiállapotot maga Kondor így fogalmazza meg: *igazat mutatok*. Ez az önmentés a felszabadulás rangját adja a költőnek, mind eszmeileg, mind a fogalmazás terén, mind a szemlélet mozgatójának pillanataiban. Azt is mondhatnám: a célok itt nem a jövőben vannak (a versnek sincs célja, csak szimbólumokban feltisztuló panasza), hanem az eszmelet mellékidejében, a vers rövidlélegzetének sávjaiban. Kondor minden nyelvi és gondolati trükköt megragad annak érdekében, hogy elkerülje az egyértelmű vagy egysíkú költői tónust, s ezért szóbeli viselkedése a szertelen oldalazásban, álcázásban, zsilipkeresésben áll. Milyen szavakkal jellemezném e költészetet, ha kettőt kérdeznének? Érintőlegesség, eltérítés, szégyenfélelem. A színleges tehetségtelenség állapotának mímelése, amelyben az önvizsgálat negatívumaiban is felmagasodhat az ember.

Van-e megnevezhető témavilága? Nehéz. Önvádból, önfaggatásból, sérelemből, mardosó hiányérzetből, tehetséges tehetetlenségből, vakmáorból, hibázások sorából sajtolt ferdeporos-göcsörtös hasonlatokba öltöztetett felfakadás-töredékek követik egymást a szűkített sorokban, kicsorbult kijelentések sorjáznak, maródnak-égnek egymásra elfulladt mondatokban, sokszor egy-egy rövid szó (kötőszó, kérdőszó, sóhaj, *duhogás*) kíséretében. A Gilliard értelmében megkívánt *meztelenség* itt a létezés kötelező, mindenütt érzékelhető külalakja: minden mozzanat a takarás, fedettség tagadását rejti, sőt sokszor test és lélek is csak a leplezés híján képes eldadogni valamit, egyszerűen: elemi igénye a leplezetlenség. *Csupasz vagyok, asszonyom, és szédítő ez a meztelenség; didergék meztelen szépséged láttán. Íme, egészséges betegség. /.../ És fussanak a nadrágos nőcskék!* A szertelen halomra vetett képzetek vad cikk-

cakkban, feldúlt hullámokban, álmatlanságot gerjesztő vonalakban követik egymást, s minduntalan az erkölcsi szókinccs emlékeinek tükrében mérlegelődnek. Az *angyal-költő-ördög* hármass (Kondor egyik centrális képzetszoportja) egyértelműen utal arra, mely világmércék húzódnak meg e hármass világtapasztalat bármely említésének háttérében. Kondor költészetének megrendítő ereje, úgy hiszem, abban rejlik, hogy minden félrenyúlásával, szívevesztett vadságával, erőszakos delejével, éretlen halálvágyával megpróbál visszatálatni valamilyen emberség gesztusvilágához, noha eleve tudja: *összeszűkültünk embernek lenni, és küszködni lettünk*. De ez a legnagyobb kincse, ez a kapaszkodás, kikavarodás, megtisztulási örület, kétségbeesett *zajongás a jóért*, ez a veszködés az ezerszeres hiányérzet mélyén, ez a *drótból és arnyékból készült* létforma, amely ugyanakkor nem semmisítette meg teljesen a szakralitás emlékezetét, és újra meg újra, minden rossz tapasztalat után és ellenére táplálékul kívánja a Szépség és az Emelkedés adományait. Lépten-nyomon halljuk, a megbicsaklások torzult jajszavai mögött is, a bűntudat nyomasztó korholását, a lelkiismereti fenyítések csattanásait, s egyúttal a messze és haza kívánczó lélek töredelmes zokszavait. Kondor Béla is elmondhatná Robert Walser bámulatos korai jelmondatát: *Ich mache meinen Gang; / der führt ein Stückchen weit / und heim; dann ohne Klang / und Wort bin ich beiseit* (Járom utamat; egy darabon vezet, messze / és haza; aztán hang / és szó nélkül félreeső (kirekesztett, margón) vagyok). Kondor útja éppen ilyen volt (s ma is ilyen, hiszen tapasztalat, hogy – a kései hírnévtől eltekintve – a költők utókora csak folytatja, más síkon, életének útját. Friedrich Hölderlint, József Attilát, Wladimir Holant vagy Kondor Bélát holtukban éppoly viszontagság meg- és elismertetni, mint amilyen életükben volt): *messze* is vezette és *haza* is; és csak így-úgy, átábotában vezette, nem hosszan, nem egyenletesen, és semmiképpen *nem cél felé*; és *aztán elnémult* (már életében sok némaság szüneteibe dugta el ritka verseit), életének emberi némasága csupán átalakult nem-létének halotti csendjévé. És *aztán beiseit* volt ő is, *átlátszó* a kortársak között. Walsertől azonban megkülönbözteti őt az, hogy benne örökösen meg-megjelentek az égi mércék, s ez a *földbe szövődött ember* csalhatatlanul érezte művészi-erkölcsi-fizikai vesszőfutásának minden egyes hajszálrepedését. Úgy tűnik, minden megszólalása így zajlik: a hatalmas világrend színpadán pillanatról pillanatra repedések keletkeznek az ember életében. *Mert minden igaz fentről jött / és minden nehéz felfele törekszik*, sóhajt az egyik Kondor-vers, és jajdul így Kondor egész költészete.

De most csak egyik kis remekét hajtom szét, nem is a legerősebbek közül az egyiket. Tűz nélküli lobbanás ez. Hirtelen megsejtjük, milyen semmi az élet, s milyen óriás a semmi.

Nem tudom...

Nem tudom
vagyok-e költő
talán embernek is kevés
az erőm.

Van-e helyem
ahonnan a sötét
magasság felé rugaszkozhatom
szétnézni.

Ez a bujkálás
 az enyém-e
 vagy a milliárd lebukott
 vágyé,

angyalviaskodás
 ördöggröfögés
 vagy az igazságból kimaradtak
 soványsága?

Említettem, Kondor önéletrajzi alkat volt. A költeményeiben felderengő szenvedéstörténet – evangélikus elemein túl – az egész világ elveszettségét magára vállaló tudat üzenete, s azt sugallja: *egyetlen ember gyötrelme és az egész világ gyötrelme a költészet terében azonos jelentőséget nyerhet*. Mit jelent ez? Azt, hogy a lírai személyiség alkotásainak bármely pontján személyes tapasztalattá hosszabbíthatja – ha akarjuk: stilizálhatja – a külső kudarc elemeit, és fordítva is: belső vereségeit bármely eseményben áttükröztetheti a világba. Misztikus és személyen túlterjedő negatívum ez: egymásban folytatódik és feltétlen vereségbe torkollhat minden belső és külső aktivitás.

Választott versünk a Kondor-i egyetemes botorkálás, élet-tapogatózás egyik alakzata. Szokatlanul pőre, szinte félszeg vers, – a költő markáns, mennydörgő metaforikus gondolkodásának nemigen van nyoma a sorokban, hacsak nem az *angyalviaskodás-ördöggröfögés* szó-párban. Mégis, úgy találom, fölöttébb jellemző vallomás ez: mélyről fakadó nem-tudás és magasságos áhítozás szorongásai húzódnak meg a sorok mélyén.

Hogy valaki jó hivatást választott-e, s abban mire vitte, ez a kérdés – akár lázasan tevékenykedik, akár ritkán szólal – a művészek zömét foglalkoztatni szokta. Kondornál ez az aggály különös szemszögben jelenik meg, hiszen ő elsősorban mégiscsak képzőművész volt, s világosan látta, hogy költészete amolyan frakcionált halmazatokban, ezer nekifutással ke-rekedik. Úgy érezhette (s az olvasó is megerősítheti ezt a benyomást): minden költeménye alapozás, első formálás, a *vers névadása*. Az ilyen – főhivatása medréből ki-kitérő – művész, megesik, olykor büszkébb arra az életművére, amelyet amúgy mellékesen, tehetségének mellékösvényein hoz létre. A leghóbortosabb példát említtem: Goethe nem csak rögeszmés rejtekezési hajlamát fejezi ki akkor, amikor bel- és külföldi kiruccanásain festőként mutatkozik be... azt mondja: ő *Weber, festő*... Festői életműve vaskos kötetekre rúg, haláláig rajzol-pingál, és például (újabb megerősítő jel) az ezernyolcszázhuszas években hihetetlen elmélyüléssel tárgyalja a művészet és természet kérdéseit művészettörténeti jobbkezevel, Johann Heinrich Meyerrel, a *Kunstmeyer*rel. Mondjak mást is? Büszkébb hetvenkedéssel emlegette *Szintánát*, mint bármely irodalmi teljesítményét. Newtont kontárnak bélyegezte, és saját természettudományos nyújtózkodásait makacsabb igyekezettel ápolta, mint a költészetet. S ami a legérdekesebb: természettudományos, ezer altalajba kapaszkodó szellemi gyökérszete ma is fantasztikum. Életművének ez a »kiégett« pázsítja szinte *teológiai ízű olvasmány* (én olykor Borges szellemföldrajzi ősmintáit pillantom meg Goethe megrögzött rapszodiáiban), függetlenül az írások tudományos hozadékától. Goethétől lehet tudni: a művész az elvontság bármely síkján ragad meg egy kérdést, a létnek lényeges vonatkozásához férhet hozzá.

Kondor csüggeteg életgyakorlata, szorongatott művészi helyzete, fekete fellángolások völgyeiben teremtett költészete azért olyan megrázó, mert érezzük: közvetlen tőzsomszéd-ságba kerül itt az *emberi* és a *művészi* tényező, s a művészet is csak annyiban lehetséges, amennyiben kapcsolatban áll az emberi minőség mérték- és értékrendjével. A verbális fordulatok gyakorta ismétlik e két iker-vonatkozás szoros függvényszerűségét, kölcsönös tükröződését. Az egyik vers (*Ott álljál*) ezt mondja: *Ott álljál a kemény szophoklészi fényben / És vedd a sebeidet tőle örömmel.* Mi alig tudunk valamit Szophoklészről, de ő mindent tudott rólunk: ezt a röntgensugárszerű átvilágító erőt idézi ez a két sor, és azt, hogy a művészet a legmélyebb tudást nem ritkán fájdalom- vagy vereség- vagy szégyen-tapasztalatként nyújtja át. A művészi és emberi szférának erről a rokonságáról, egymást nevelő és fenytések közt tereplő kettősségéről Kondor jegyzeteiben így vall: *A hiúság nagy erő, de nem alkotóerő. Vizonyításokat tornozni, párhuzamokat állítani, ez az önemésztő erő dolga, és eredetiséggel bosszulja meg magát, sok keserű tétlenséggel. Így kezdenek piszkálódni a szentséges dolgok irigységgel és maró önáltatással. Ahelyett, hogy a lelkecske saját rövid élete hagyományait ápolná. / Mind ez lecsüngő, tétlen kézre vall, meg telhetetlen forgolódó agyvelőre. Legjobb ilyenkor őszinte fájdalomért könyörögni a jószerecsse urához.* Látjuk: a nagy művész ahhoz, hogy tanúskodhasson a teremtés folyamatáról, előbb hajlandó vállalni az *áldozati* minőséget.

A szókratészi felütés, a *nem-tudás* aggálya magyar fülben nem reked meg a tagadás szintjén. A cím ugyanis egy másik költő, Radnóti Miklós versét invokálja, a *Nem tudhatomot*, amely a *másra* vonatkozó udvarias szabadkozás körítésével a hazaszeretet (tehát: az állítások állításának) egyik ikonja a magyar líratörténetben. Hogy a kétkedés (érezzük ezt is) a tagadás maszkja mögé bujtatott meggyőződés formája itt, azt a második sor szórendje sugallja: *vagyok-e költő*, s *nem: költő vagyok-e.* Ez a kérdés nagy költők esetén nem egyszer határhelyzetben, a nagy *Igen* és a nagy *Nem* tudat-mezsgyéjén fogalmazódik meg, mint végső gyötrellem vagy ingatag reménység. Feledhetetlen példája ennek József Attila 1937. december 3-án Balatonszárszón írott levele. Az Ignó Pálnak elküldött utolsó sóhajok között (a levél csak töredékben maradt fenn) ezt olvassuk: *... nagy kétségeim vannak, vajon egyáltalán jó költő voltam-e?* Ha megállunk egy pillanatra, egész rajban látjuk felrebbenni megilletődésünk szikráit. Hát nem a mamára gondol? Nem a sérelmekre? Nem azokra, akiket itt hagy? Nem a szörnyűsége, amelyet elkövetni tervez? Nem, hanem arra gondol: jó költő volt-e. Ebből a tényállásból tudom: mérhetetlenül sokat tennénk az emberiség javáért, ha életünkben többször kifejeznénk másoknak azt, mennyire helyeseljük, sőt bámuljuk őket hivatásuk gyakorlásában. Mondhatnám úgy is: minél többször ismétlünk méltányos szavakat más javára, annál *inkább saját édesanyjává tesszük őt* (hogy Philippe Jaccottet egyik kifejezését használjam).

Kondor verskezdetének pozitív sugallatát fokozza az a nyílt önellentmondás is, hogy a tagadó állítás *versben* fogalmazódik meg, és a verset megelőzi és követi számos egyéb költői termék. Harmadszor: tudnunk kell, hogy költők esetében az efféle szorongás az önmegerősítést szolgálja, s a kétely csak az ihletnek, a formálásnak amolyan törvénytelen forrása. Meggondolásunkat, negyedszer, igazolni látszik az a fordulat is, amely már a harmadik-negyedik sorban túllép a eredeti aggodalom küszöbén, és valami magasabb rendű nyugtalanságot hoz szóba: *ember* vagyok-e. Kondor az *ember* szót számos ponton használja, s az többnyire valamely erkölcsi vonatkozással függ össze. *Az emberek nem tisztelik vágyaikat / megígérni magunkat / és hazudni könnyebbség* (Tanács nekem). Egyik prózai miniatűrje így szól: *És a valódi aranyérték nem a művészeti tőzsdejáték árverésein méretik, hanem az emberiség soha-fel-*

nem-állított nehéz mércéjével (Hideg forrásvizet). De ugyanezt a szellemi vonzalmat fejezi ki az *összeszűkültünk embernek lenni*-fordulat az egyik versben, vagy ez: *És én is / komoly embernek néztem magam, / mikor pedig elesni fogok* (Pillanatnyi akadozás, nagyon hosszú hideg). Az első szakasz mintha azt mondaná: a költői minőségnek feltétele az emberi rang. És ennek a rangnak megszerzése nem áll saját hatalmunkban (*kevés az erőm*). A sorok feszült komplexitását kiegészíti, hogy Kondor is tudja, mi is tudjuk: nem, a nagy költészethez *nem* szükséges *emberi* osztályba lépnünk. Sőt hibáink, vétkeink tudata, elkövetői tapasztalatunk mélyebb tárnákat nyit a művészi tárulkozás számára, mint bármilyen véten, passzív mintaszerűség. Kondor felvetése, kétségtelen, a műhagyománynak abba az irányába mutat, amely e két minőséget hajlandó volt egyáltalán összefüggésbe hozni. Ez a klasszicitás mintha az őskorból sólna hozzánk, két kihívás és értékmozzanat testvériesítése révén, és olyan eszmét idéz, amelyet a posztmodern felfogás elévülést gyorsító, hagyományt megsemmisítő gyakorlata szinte érthetetlennek tekint. Kondornál még nincs a személytől független költői *alany*, nincsenek átláthatatlan azonossági táblázatok, hitelességet nélkülöző technikai bújócskák, tartalmi megvonások és visszavételek. Itt még egyértelmű, hogy a költői és az emberi minőség feltételezi egymást, és legalábbis eszméleti tendenciaként átítatja az alkotó tudatát.

Arról nem beszélek most, hogy a felvetett fogalmak éppen elvontságuk erejével milyen rögtöni hatást képesek gerjeszteni egy versben. Tudás, költő, ember, erő... ezekkel kezdte, és akkor most, a második szakaszban felbukkan egy újabb súlyos, általánosságot jelző, de a magyar költészetben sokszorosan megörökített fogalom: a *hely* fogalma. Ez a hely, úgy tűnik, mintha csupán részletezné az előbbieket, s amolyan alapfeltételt kínálhatna a költészethez, emberséghez. A nekifutáshoz tér kell, a pálya megfutásához kiterjedés, levegő, s más szükséges. Tudjuk, Kondort gyermekkorra óta izgatta az Ikarosz-mítosz, a repülés gondolata. Az emelkedés, a magasság, a repülő szerkezetek motívumai számtalan művében megjelennek, s ahogy elvileg is megfogalmazta, a gyakorlatban is igyekezett az *éter* felé, ahol nincs ellenállás, csak maga a semmi röpteti a halandót. Egyik jegyzetében szavakba is foglalja krédóját, és ez a hitvallás, nem meglepő, megegyezik minden nagy művész közös meggyőződésének alapelemeivel: *Tisztaság, állandó takarítás, feladni az alacsony szempontokat*. Nemes Nagy Ágnes ezt a csalhatatlan, ösztönző indulatot a magasság vágyának nevezte. Minden művészet, sőt minden eredményre irányuló tevékenység emelkedést, el- és felmozdulást követel alkotójától, és azt is nyújtja olvasójának. A magyar költészet mágikus szava itt ismét az egész rendületlen hagyomány képzetrendjét felrebbenti, s mintegy századok értéktáblázatára tűzi a verset. *Sors, nyiss nekem tért, hadd tehessek / az emberiségért valamit!* Petőfi Sándor 1846-os verséből már minden eddig elmondott rész-motívumot idézhetnénk, már ott éppen ebbe a sötét gombolyagba sűrűsödik össze az az összetett indulat, amely a művészt általában jellemzi (persze, Kondor kissé melankolikusabb, tragikusabb, nehézkedőbb alkat volt elődjénél). De a szó, *hely*, más vonatkozásban is ismeretes, és mindig a szakralitás, magasabb hivatás, sorszerűség mellékszöngéi kísérik. *A nagyvilágon e kívül / nincsen számodra hely* (Vörösmarty). A hely megteremti, születésétől haláláig fogva tartja, megszenteli és az emlékezetnek mintegy kezelésévé avatja az embert, egy nagyobb közösség tagjává, amely csak ezen a helyen, a világegyetem egy bizonyos pontján képes igazolni önmagát, betölteni hivatását. Vörösmarty kötelező stabilitást eszményítő, a mozgást és „határátlépést” helytelenítő felfogása avatagnak tűnik, bár a migráció és az egyetemes méretű szabad mozgás ideáljának hívei talán ép-

pen a huszonegyedik században ébrednek rá majd a begyökerezettség, a helyőrzés, a felesküdtöttség stabilitás, a személyes honfoglalás modelljének váratlan csodáira.

A hely szentségének eszméje a huszadik században is delejezi a költészetet, s ott is szinte vallásos erővel itatja át a bizonyosságot áhító költői indulatot. Mindegy is, hogy „igaz”-e ez vagy sem, – jellemző, hogy épp ez a fogalom alkalmas kifejezni az egzisztenciális harmónia igényét, a „begyökerezettség” garanciáit. Olyan illúzió ez, amely igazság rangját követeli magának, hiszen hiányának (a „hely”-telenségnek) számtalan balvégzetű példáját tudnánk idézni. Amit Metz kardinális a vallásról ír, elmondhatjuk a *hely* fogalmáról is. *Tant il est vrai qu’il n’y a rien qui soit si sujet à l’illusion que la religion. Toutes sortes d’erreurs se glissent et se cachent sous son voile* (Annyi igaz, hogy semmi sem alkalmasabb tárgya az illúzióknak, mint a vallás. Mindenféle tévedés kicsusszan /figyelmünk alól/, és elrejtőzik saját szárnya alatt). Ez a fogalom az, amelybe mindenki, mindenkor, mindenhol mentelmet találhat, és a folytatás ígéretét merítheti belőle. Legújabbkori, azóta is felülmúlhatatlan erejű említése egzisztenciális értelemben József Attila *Nagyon fáj* című versében történt (a huszadik század más, tömeges elmozdulás-történetének külön elemzést kellene szentelni).

Nincsen helyem
így, élők közt. Zúg a fejem,
gondom s fájdalmam kicifrázva:

mint a gyerek
kezében a csörgő csereg,
ha magára hagyottan rázza.

A második szakasz Kondor ellentétekben kerekedő indulatát fejleszti tovább meghökkenítő elemekkel. Ebben a költészetben *sötét a magasság*, magas a sötétség. A képzet más fekvésben, persze, nem előzmény nélküli, József Attila pl. így kezeli: *én tulmagasra vettem egemet / s nehéz vagyok, azért süllyedtem mélyre* (Egy költőre). De Kondornál: *Ott a Rend, ahol az éjszaka* (Ide érkezünk...). Vagy, ugyanebben a versben: *A sötétség az igazi Rend*. És miért? Talán azért, mert a világűr sötét. A csillagok háttere mindig sötét. De elképzelem, hogy azért is sötét a magasság, mert ismeretlen. És ami ismeretlen, az fenyegetés, aggodalom, halálfélelem, végzetképzet. A második szakasz rejtett, megfoghatatlan töménysége, alvilágból mennybe tekintő szédülete azzal is összefügg, hogy a *hely* képzelte bizonyosságát elkeveri a magasság pusztaságával. A második kiépíti az elsőt, kommentárral látja el, és a fokozott személyesség szférájába emeli. A rugaszkodhatom ige az egyedi erőfeszítésre vall, vertikális mozgást érzékeltet, s ellenpontoszza a szétnézni ige horizontális párjával. Vakmerőségig keményített eltökéltség hangulata övezi ezt a négyest, roppant személyes és reális hangütés. Mintha magyarázná az első négyest: modellálja, mit ért azon, költőség és emberség. Másnál ez lehetne a szeretet vagy a távolság iránti vágy, a gazdagság áhítása, az éhség elűzése, bármi. Kondornál ez: a *sötét magasság* felé irányuló vágyakozás.

Futólag jegyzem meg, hogy mindkét szakasz ponttal zárul, noha kérdőjelet kívánna. Nem szokatlan nyugtalansága ez költői szövegeknek: a központosítás ferdítése, átfestése vagy céltalános hanyagolása itt a tétovázás mellékzöngéit keveri a sorokba, s csak a költemény utolsó fordulatában erősödik nyílt kérdőjellé. Külön taglalást érdemelne a központosítás szeszélyes

lazításának gyakorlata, a vesszők következetességet nélkülöző elhelyezése, és más jelek elhagyása (pl. esetlegesen gondolatjel). A vers leheletszerű rajzossága, négy lélegzetre tagolódo szerkezete, erőlködésre nem hajló szóválasztása: mind-mind az elégikus hangnemet alapozza, és szinte elfojtja a katarzist. És még valami: a második versszak azzal teszi halhatatlanná az Ikarosz-mítoszt egy vers erejéig, hogy nem csak a függőleges mozgás robusztus szándékát villantja fel, hanem hozzáfűzi a horizontalitás látomását is. Itt nemcsak a magasság meghódításáról van szó, hanem arról: az embernek s a költőnek *a magasságban szét kell néznie*.

A harmadik szakasz a sötétség motívumát folytatja. A költő körülpillant a magasságban, mint egy gyerek a padlás poros és fülledt paradicsomában, s a csillagok milliárdjai közt tulajdon lebukott vágyait véli felfedezni. Ez a négy sor azt a rejtett képet is tartalmazza, hogy vágyaink az égre szállnak s ott, mint messi, elérhetetlen csillagok ragyognak felettünk. Hogy vágyaink messziek és beteljesületlenek. Ugyanakkor nem mondhatnám, hogy a fogalmazás nem a földi szorongás rajzolata volna, hiszen a *bujkálás* szó inkább pincemélyet, zárt szobák rejtkehelyeit, bűnökre csábító szegleteit idézi. Az egész versről elmondható, hogy a bűnkerülés, a terhes erkölcsi önvizsgálat, s egyúttal a szentség megalapozásának foglalata. Minden verbális mozaikja Janus-arcú, és állításai a visszavonás, kétely és cáfolat mérges cseppjeitől ragyognak. A *bujkálás* csak megpendíti az áhítozás érzetének ezt a harmadik harmadát, a lelkifurdalásos kicsengést, – de aztán nyomatékkal tűzi oda a *lebukott* jelzőt, amely valamilyen gyermekien rajtakapott és tiltott mozzanatra utal (a kifejezés a magyar költészetben megint csak József Attila szótáráig sodor tovább, s már ott ikerjelentést hordoz: az erkölcsi-leg helyes tettet és a büntetést jelenti egyszerre). Kondornál az emelkedés, az ikaroszi pimaszság szakralitását a félnék rejtőzés földi fortélyai bélelik, – úgy látszik, ebben a világban csak egymást kétlő ellentétek grádicsán mozdulhat tökéletesség felé az ember. *Fényesre égek*, olvassuk *A tányérmosóban*.

A negyedik szakaszban jelennek meg először olyan erős, rozsdás fémekre emlékeztető Kondor-metaforák, mint *angyalviaskodás*, *ördögröfögés*. Tudjuk, az ő összetéveszthetetlen jelzete, márkajegye ez a szédítő tartalmakat egyetlen szóba összesajtoló hasonlat-technika. Ilyen volt már az első kötet cím, a *Boldogság-töredék*, de ilyenektől hemzsegnek később versei, jegyzetei is. Csak párat ragadok ki, találmra: *álmohasadás* (Mint), *isteneszű férges* (Megtelen gyerekből felnőtt az ember...), *szegénymulatság* (Csúnya próza), *hínáraggodalom* (Be vagyunk zárva még...), *dühragyogás* (Erdő). Ezek a kifejezések nem alapoznak meg rögtöni világosságot, épp ellenkezőleg: azt a sötétséget érzékeltetik, amelyről olykor a versek maguk tudósítanak. A csúcspont nélküli csúcspont ebben a versben az az indoklásnak látszó állapotleírás, amely az emberré-költővé válást megakadályozza, eldönti. Ahogyan egyéb Kondorversekben éles betétekben körvonalazódik a költő manicheus eszmélete, itt is a Jó és a Rossz érintkezéséből, viszonylatából fakadó tapasztalat keresi a szavakat, s mintha azt érzékeltetné: a költővé-emberré válás földöntúli hatalmaktól függ, örök hullámhelyzet egyensúlyi bizonyosság nélkül, s valahogy kapcsolatban áll az igazsággal. A *bujkálás* közben lezajló küzdelem (vagy csak: szakadatlan szellemi-lelki szembesülés benső kísértéseinkkel) néha angyali, néha ördögi jegyek felöltését jelenti, és gyakran felidézheti a szorongásban az iránytű, az igazság hiányát, az igazság elérhetetlen szférájának fenyítését. Az egész költeményt ez a szó, igazság, löki a legmagasabbra, ugyanis kétségtelenül erkölcsi viszonylatba helyezi, és a sóványség említésével fizikai következményekkel köti össze. Kondor költészetének fontos je-

gye, hogy a hasonlatok anyaga gyakran festői helyiértéket nyer: fizikailag is látjuk az igazságból kiszorult halandó siralmas állapotát, s nem csak a fenyített személy elvont szenvedéseinek lajstromát ismerjük meg. A két említett állapot-határozó (angyalviaskodás, ördöggröfögés), úgy tűnik, megint az emberi életgyakorlat kérdését frissíti fel a versen belül, és a művészi minőség szintjét etikai tényezőkkel hozza összefüggésbe. Lehet, hogy azt kérdezi a költő: életem és tevékenységem mártírium-e az igazság megismeréséért (amelyből kimarad, amelyet nem ismerhet meg), vagy büntetés-e a tilos vágyakért? Ennek a költőnek csak az igazság ismerete adhatta volna meg azt a tudatot, hogy jó emberré, jó költővé vált. Önmagában sem az a tény, hogy jó verset hozott létre, sem az a tudat, hogy jó emberré vált, nem kezeskedhetett volna megalégedésről, nem szüntette volna meg a lírai szereplő gyötrelmét. Persze, minden jelentős művész szereti ezt a szóhasználatot. Ady is azt hajtogatta élete vége felé, *Az utolsó hajókban: Szabad, hű tenger volt a lelkem, / Nem érdemeltem, / Hogy most legyen fáradt, hullámtalan, holt, / Mert igazam volt, igazam volt.* És József Attila is tudta, hogy harca „angyalviaskodás”: *Hamis tanúvá lettél saját, igaz pörödnél* (Tudod, hogy nincs bocsánat).

Ez a *soványság*-kép, ez valahogy az ügyükért szenvedő szentek, próféták, eretnekek, kiszorítottak vagy lebukottak hosszú sorát idézi a történelemből, a mitológiából, a szellemtörténet nagy ikoncsarnokaiból. És mondom, kifejezetten festői látomás. Gondoljunk a csontvázasovány bűnösökre, a vezeklőkre s a pusztába készülők megszállottakra, vallásalapítókra, – milyen átszellemült arc, milyen vas eltökéltség lehetett mindegyik, s mégis micsoda csúnya rettegés, ferde félelem és ösztövért test.

A *Nem tudom...* nem csak Kondor Béla költői szegény-hivatását körvonalazza, hanem a művész magányát is – az egyedül hasító harcos, az igazságban elkülönülő küldött, a bűnök gödréből szentségért fohászoló pária gyötrelmét. Az ephezesiak elüldözték városukból Hermodoroszt, a filozófust, mondván: senki ne különbözzön közöttünk a másiktól. Ha csak egyet is találunk ilyet, az keressen máshol életet magának.

Úgy tűnik, aki az igazságot keresi, eleve különbözik a másiktól. Kondor Béla költeménye ennek a különbözésnek árát, ellentmondásos gyönyörűségét és biztosságot nem ígérő kockázatait mutatja fel. Azt a második születést, amely az embernek érett korában megadja azt a tudatot, hogy mint ember és művész újjászületett. És ahogy Voltaire mondta: *Il n'est pas plus surprenant de naître deux fois qu'une* (nem meglepőbb kétszer megszületni, mint egyszer).